

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

139:2 • 2019

Johan Östling, Erling Sandmo, David Larsson Heidenblad, Anna Nilsson Hammar & Kari H. Nordberg (red.), *Circulation of Knowledge: Explorations in the History of Knowledge* (Lund: Nordic Academic Press 2018). 256 s.

As the editors of this anthology explain in the introduction to the book, the history of knowledge is a relatively recent research program in historiography, having emerged in the last two decades as an agenda in its own right. What distinguishes it from the intellectual history, conceptual history, social history, cultural history, educational history or the history of science, the argument runs, is that the object of study is not, say, the institutions of science or higher learning, but knowledge itself. This perspective is said to widen the scope of investigation, and bring new methods and concepts, such as mediation and materiality, to bear on it. The main terms of the project ("knowledge", "ideas", "belief") remain relatively undefined because the point of this kind of historiography is that they are best understood by exemplification in specific contexts. Thus the history of knowledge can refer to the means by which knowledgeable people circulate what they know, the processes by which institutions constitute and disseminate expertise, or the local or material settings in which certain kinds of understandings are formulated, communicated and re-appropriated, and so on. Ideas are handled as social and political phenomena, leaving conceptual issues (their meaning or content) aside.

From a philosophical point of view, there is something contradictory in a program that rejects the relevance of epistemological concerns in its embrace of a purportedly neutral position (p. 16) while it establishes a set of normative requirements for historical explanation: the program is to "employ the concept of circulation as an imperative – historians of science ought to analyze how knowledge really moves, or fails to move, in and between

specific historical contexts” (p. 21). Accordingly, the focus of this volume is on circulation and movement as central to the research agenda of history of knowledge. The novelty and fruitfulness of this approach can only be evaluated by turning to instances of what the perspective enables in terms of new insights or approaches. While the introductory essay is helpful in laying out the background and trajectory of the conceptual framework, in the end, the proof of the pudding is in the eating.

In a number of essays, the work of the theoretical apparatus is primarily to position the paper as a specimen of research in the history of knowledge. The recurrent reference to the “circulation” theme often does little more work than simply emphasize a particular dimension, at times at the expense of another (the conflation of belief, knowledge and thought into a nebulous notion of “private knowledge”, for instance). The historical descriptions of how a hypothesis, category or idea came to be debated, negotiated and accepted, or the role of commerce and popular culture in the evolution of expertise can in many cases stand on its own, without being propped up by the theoretic scaffolding of an ostensible epistemic innovation.

This is not to say that there aren't compelling suggestions. In the first section, David Larsson Heidenblad's essay makes the case that a shift of analytical focus from content to empirically examining and demonstrating, rather than assuming, the wider importance of certain well-known publications, opens for significant contributions to our understanding of how knowledge becomes knowledge (p. 71). While the questions of how, when and why influential books are cited and discussed in public discourse are not new, in practice such questions have been occluded by a focus on content and production. Heidenblad's effort here to show what is to be gained by giving the questions their fair due would be more convincing if he had provided a more detailed historical analysis of the environmentalism debate in Sweden that he adduces to illustrate his thesis. The article's rather general description is not quite enough of a basis to determine whether the theoretical structure adds something that could not have been achieved without it.

The most substantive support for the claims of the history of knowledge in this section is Erik Bodensten's "Political knowledge in public circulation". His attempt is methodological rather than broadly theoretical, an integral part of the effort to identify the historical processes through which public access to, and communication of, a particular body of knowledge increased significantly. Bodensten's fascinating and detailed account of his case in point, political knowledge of the Franco-Swedish subsidy alliance, effectively demonstrates how the use of quotes both itself changed character and altered the character of argumentation with respect to knowledge dissemination, how format and reformatting of pamphlet texts effected the

knowledge mediated and how the political context delimited the form of knowledge circulated. All this together sheds light on the complex generative character of the public supply of knowledge, as much more than simply a matter of consumption or impact, calling attention to aspects of historical development that might otherwise likely be overlooked.

In the second section, the article that provides the strongest historical case for the value of the circulation approach is Isak Hammar's striking account of the uncontested ideal of education as rigorous intellectual training in nineteenth-century Swedish public debates. Hammar demonstrates that the conflict between classicists and reformists was not about the aims of education at all, but about how best to achieve them. The model of formal education, modern at the time, justified continued emphasis on learning Latin. As long as classical languages were seen as the best tool for developing the mental faculties, no arguments from utility were sufficient to undermine their position. As reformists agreed with traditionalists on the basic tenets of formal education, there was little room for an overhaul of the educational system as such. Thus all the polemics, pamphlets, articles and reports produced at the time, however much they seemed to take the form of conflict, actually maintained a consensus with regard to a particular idea of formal education, and indeed, by circulating the idea widely, developed it in different directions. As Hammar neatly concludes, conflict "put consensus into circulation" (p. 156).

The third section concerns objects and sites of knowledge. One cannot help but be captivated by Erling Sandmo's study of the sea-pig and the walrus as objects of sixteenth century natural history. Like the other contributors, Sandmo emphasizes materiality, mediation and remediation in the establishment of a certain body of knowledge. The elaboration of how continued circulation of texts on and illustrations of the walrus was a precondition for its permanence as an epistemic object insofar as it made possible future re-mediation is convincing. Less persuasive is the argument that this perspective offers significantly new answers to such general questions as "How are objects of knowledge produced? How do they move between different epistemologies?" and so forth (p. 176). In this respect, it was a wise decision of the editors to conclude the book with the contribution that most concretely demonstrates the procedural advantage of the history of knowledge as a perspective, Helge Jordheim's perspicuous presentation of what it means for something to be a "work" in terms of editions, revisions, translations, etc. Jordheim's example, Fontenelle's seventeenth-century bestseller, *Entretiens sur la pluralité des mondes*, is exemplary for his purposes, one of which is to show that it is anachronistic, to say the least, to approach the science and scholarship of that time as if our present-day ideas of "pure science" versus

"popular science", or "natural science" versus "humanities", are germane. A more apposite distinction, he proposes, would be that between the dialogue and the system, exemplified here by Fontenelle's *Entretiens* and Newton's *Principia Mathematica*, respectively. Jordheim shows how the genre of the text effects what rhetorical possibilities can be exploited in the wording of translations, prefaces, new editions and other vital elements in the circulation of knowledge. In so doing, he makes explicit the analytical and methodological shift involved in the conception of the "work" and knowledge that is said to circulate, apart from ideas of authorial intention, originality and coherence.

On the whole, the book is well-written and well-organized, and the articles are informative and engaging. The claims for the radical re-orienting of historical writing may be somewhat exaggerated; a number of the contributions seem to use the theoretical apparatus of the history of knowledge as a way of packaging their study rather than as an indispensable instrument of analysis. That said, the volume provides the reader with a relatively broad and illustrative selection of problems and subjects. If the thesis of knowledge circulation is correct, the novelty or usefulness of the framework as such can only be judged by its effects, which means that we will just have to wait and see.

Uppsala universitet

SHARON RIDER

Tobias Hübinette & Andréaz Wasniowski (red.), *Studier om rasism: Tvärvetenskapliga perspektiv på ras, vithet och diskriminering* (Malmö: Arx förlag 2018), 306 s.

Den strukturella rasismen i dagens Sverige är utgångspunkten i den aktuella antologin *Studier om rasism*. Det centrala argumentet är att den strukturella rasismen är en form av förtryck som inte erkänns, en följd av det som brukar kallas den färgblinda antirasismens logik.

Enligt denna logik, inbegripen i svensk myndighetsutövning, existerar inte ras när det gäller människor och därför ska ordet inte användas alls. Det som åsyftas i detta sammanhang är nästan alltid ras i biologisk mening och inte hur begreppet används för att beskriva en social konstruktion och allmän kategorisering som tenderar att ha reella och skadliga samhällliga konsekvenser.

Rasifiering, det vill säga tendensen att tillskriva skilda grupptillhörigheter utgående från yttre egenskaper såsom hudfärg och namn, är ett centralt

begrepp för antologin. De föreställningar som präglar dessa konstruerade grupptillhörigheter anses enligt postkolonial teori kunna vara orsaken till omfattande strukturell diskriminering.

Antologins syften är därmed uttalat samhällskritiska och politiska, och söker att ge prov på sina teser med vetenskaplig forskning och empiriska belegg. Antologins tre huvuddelar kan karakteriseras som både historiska och samtidsorienterade. Det är dock det senare perspektivet som dominerar, och bokens sista del kan även i begränsad utsträckning sägas vara framåtblickande. Den första delen redogör för historiska perspektiv på rasforskning och rastänkande, den andra studerar myndigheter och institutioner, och den tredje studerar olika föreställningar om svenskhet.

Leila Brännström demonstrerar i antologins första bidrag hur begreppet "ras" utmönstrats från svenska lagtexter sedan slutet av 1990-talet. Sverige är ett av de få länder som har eliminerat begreppet ras från sin antidiskrimineringslagstiftning, och hon spårar ursprunget till en ovilja att överhuvudtaget synliggöra, benämna eller räkna minoritetsgrupper. Förklaringen ser hon i argumentet att användningen av "ras" i svensk lagtext setts som problematisk under efterkrigstiden, en tid då ojämlikheter och orättvisor sällan diskuterats utgående från "ras" och "rasdiskriminering".

Rasbegreppets negativa konnotationer har även sitt källsprång i den historiskt sett betydande svenska rasbiologiska forskningen. Andréaz Wasniowski gör i sitt idéhistoriska bidrag upp med vår samtids felaktiga bild av rasbiologin som en i grunden ovetenskaplig verksamhet. Detta gör han genom en jämförelse med fysiognomiken och frenologin som kunskapstraditioner, och han utreder varför dessa inte etablerades på samma sätt som den rasbiologiska forskningen. Påståendet att äldre rasforskning inte var vetenskap menar Wasniowski är ett sätt att frikoppla vetenskapen från rasism och därmed frikänna samtiden.

Det historiska perspektivet följs av en rad olika studier av institutionella maktförhållanden. Genom huvudsakligen sociologiska studier av individers upplevelser i olika samhälleliga sammanhang erhålls en bild av dagens systemiska rasism, i regel på basis av intervjuer och enkäter. Yael Feiler undersöker exempelvis hur skådespelare upplever diskriminering inom teatern, dels genom besättning av rasifierade eller stereotypa roller, dels genom det blandade bemötande minoritets-skådespelare får av regissörer och medskådespelare.

Rasismens konsekvenser framställs därmed i denna antologi utgående från personliga och specifika uttryck, även om de antyder mer eller mindre tydliga strukturella mönster. Arbets- och bostadsmarknadens segregering får exempelvis ingen djupare utredning. Små undantag är i detta fall Erik Hanssons studie om EU-migranter och svensk bostadspolitik liksom Paula

Mählcks bidrag om rörlighet på den internationella akademiska arbetsmarknaden.

Mählcks artikel utmärks även på ett förtjänstfullt sätt genom sin komparativa ansats. Genom att följa hur forskare från Moçambique som finansieras genom svenskt forskningsbistånd erfar akademisk yrkesmobilitet erhåller man flera olika perspektiv på hur strukturer upprätthålls i Sverige, Moçambique och Sydafrika, strukturer som inte alltid bygger på en överordnad vithet.

Det som framstår som något av ett problem i antologin är den historiska kontexten. De artiklar som presenterar 1900-talets kopplingar mellan politik och ras tenderar att förespråka en kontinuitet. I förbigående dras kontinuiteten ända tillbaka till Sveriges koloniala förflutna, men frågan om hur dagens rasism har ett ursprung i detta arv får dessvärre förbli obesvarad. Michael McEachrane har i en aktuell artikel i *Human Rights Review* ("Universal Human Rights and the Coloniality of Race in Sweden") gjort ett mera ingående försök att utreda dessa kopplingar, och noterar att Sverige i utrikespolitiska sammanhang rentav saknar en kolonial historia.

Det är svårförståeligt att antologin låter påskina en kontinuitet i frågor om invandring och medborgarskap även efter viktiga brytningspunkter, bland annat andra världskrigets slut samt 1960-talets politiska rörelser. Det noteras att invandringen ändrade karaktär under 1970-talet, vilket resulterade i framväxten av antirasistiska demonstrationer, rörelser och nätverk. Dessa fenomen blev då för första gången politiska frågor som den svenska statsmakten måste förhålla sig till. Det perspektiv som framträder är likväl att detta primärt var en fråga om anpassning och ingen större omvälvning. Man fäster till exempel uppmärksamhet på att den svenska invandringspolitikerna under 1970-talet tillskrev människor kollektiva identiteter på ett sätt som låg märkligt nära förkrigstidens rastänkande.

Men det som antologin försummar helt och hållet är 1960-talets mångkulturella aktivister i Sverige och deras samhällsprogram. Visserligen var dessa aktivister representanter för primärt vita minoritetsgrupper, kristna eller judar, vilket Mats Wickström redogör i sin doktorsavhandling från 2015, *The Multicultural Moment: The history of the idea and politics of multiculturalism in Sweden in comparative, transnational and biographical context, 1964–1975*. Den mångkulturella vändningen och avsteget från assimilationspolitiken under 1960- och 1970-talen framstår som ett fruktbart exempel för antologins syften, inte minst för att nyansera författarnas egen position.

Exemplet skulle även ge en behövlig kontext till Tobias Hübinettes reflektioner kring den svenska biopolitikens historia. Hübinette argumenterar för att utvecklingen från en negativ till en positiv biopolitik skedde nästan som en naturlig följd av de internationella adoptionernas tillväxt i Sverige, det

vill säga hur den svenska befolkningspolitiken övergick från tvångssterilisering och minoritetsassimilering till fertilitetsvård och en familjegynnande socialpolitik och minoritetsintegration. Godkännandet av viljan att ta emot barn med ett annat ursprung i svenska familjer ges alltså en nyckelroll i ett mycket komplicerat samhällsligt skeende. Kausaliteten mellan dessa fenomen är inte helt övertygande med tanke på alla andra samtida processer som måste anses ha bidragit till samma utveckling.

Generellt sett är *Studier om rasism* en viktig bok för att få en bild av de olika former av främlingskap och marginalisering rasifierade personer upplever i dagens Sverige. I en tid då allt mer högljudda röster riktas mot universitetsvärlden och dess förmenta verklighetsfrånvändhet, kan det även vara värt att nämna att de flesta av artiklarna är tydliga och välargumenterade beträffande både sina teoretiska och sina empiriska delar, även för lekmän. En otymplig teoretisk jargong föreligger i en del fall, men även dessa är grundade i ett seriöst hantverk med en klar problemformulering.

Flera av bidragen pekar även väldigt tydligt på den intersektionella analysens styrkor. När klass, kön, ålder och andra faktorer sammanlänkas med ras tenderar en mera nyanserad bild att framträda, en som inte alltid utspelar sig i det binära förhållandet vit–icke-vit. Sammanblandningen av aktivism och vetenskap kan diskuteras, men påverkar inte den seriösa vetenskapliga ansatsen på ett genomgående sätt. Fastän studierna inte saknar bredd och omfång felas dock antologin ett antal perspektiv som skulle behövas för att förstå segregeringens och den strukturella rasismens mekanismer, bland annat den så viktiga närhistorien. Antologin skulle även varit förtjänt av en mer stringent korrekturläsning.

Åbo Akademi

VICTOR WILSON

Nils Billing, Susanne Carlsson, Ragnas Hedlund, Allan Klynne, Michael Lindblom & Hugo Montgomery, *Antiken: Från faraonernas Egypten till romarrikets fall* (Stockholm, Natur & Kultur 2017). 593 s.

Ända till för bara ett par generationer sedan var antiken ett självklart inslag i skolornas undervisning. Den studerades grundligt av de elever som läste på gymnasiet hel- eller halvklassiska gren, men även elever i realskola och folkskola, förutsattes bli bekanta med tidsperioden.

Så är det inte längre. I såväl skolorna som på universitet och högskolor har området för äldre tiders historia krympts rejält de senaste decennierna. Inom historieämnet är det, också på högskolenivå, den moderna tiden, och

särskilt då de senaste seklen, som gäller. Samtidigt uppmärksammas antikens Grekland och Rom allt mer i sådant som datorspel och filmer. Om detta lätt till att intresset för antiken ökat är svårt att säga. Klart är emellertid att eftersom det knappast finns någon modern kurslitteratur om den tidsperioden, och eftersom studenterna samtidigt är så gott som obekanta med ämnet från skoltiden, har ett resultat, vilket författarna till *Antiken* påpekar, blivit att svenska studenter gärna använder en engelsk terminologi. Homeros blir "Homer" och inbördeskrig "civila krig".

Med den tjocka boken *Antiken*, en bok som bygger på Hugo Montgomerys klassiska lärobok *Medelhavs världens historia till omkring 400 e. Kr.*, vill sex väl meriterade antikforskare ge, som de skriver, "en samlad översikt av epoken för svenska läsare".

Liksom Montgomery börjar *Antiken* med de första jordbrukarna och fortsätter sedan genom det gamla Egypten och Mesopotamien, fram till antikens Grekland och Rom för att avslutas när det romerska väldet splittrats och makten över Medelhavsområdet flyttats från väster, bort mot det framväxande Bysans i öster.

Man kan, när man först ser boken, tro att de olika författarna, under eget namn, skulle ha skrivit var sitt avsnitt. Så är det inte. Bakom boken står uppenbart ett kollektiv. Var och en har, kunnigt och uttömmande, skrivit om sitt specialområde. Språkligt sett märks det emellertid inte att olika författare arbetat med texten. *Antiken* utgör en väl genomarbetad helhet, ett på alla sätt gediget arbete, skrivet med vetenskaplig grundlighet. Boken är fyllig, översiktlig och utförlig.

Antiken är väl försedd med kartor och dessutom rikligt illustrerad. Varje kapitel inleds med en kronologisk översikt i tabellform vilket ger en god överblick. Eller gör det? Tabellerna visar enbart händelseutvecklingen i det område som skall behandlas i det kommande kapitlet. Tänk om de gjorts utförligare, mera jämförande! Händelseutvecklingen i Rom när Aten blomstrade under 400-talet f. Kr? Kan det inte vara värt att notera att Rom blev den italienska halvöns starka makt samtidigt som Alexander den store byggde upp sitt välde i öster?

Det finns en gammal vrångbild av historieämnet, att historia är det samma som berättelser om krig och kungar. Så har det varit, så bör det inte längre vara – åtminstone inte när det gäller de översiktsverk/läroböcker som skall användas vid universitet och högskolor. Här kommer min första och stora invändning mot *Antiken*. Visst finns det i boken relativt utförliga framställningar av sociala förhållanden, handel, ekonomi och kultur, men det överväldigande intrycket är krig och kungar (eller kanske snarare manliga politiker – kungar saknades ju som bekant både i antikens Grekland och Rom). Det duger inte att nästan helt utelämnas de män – köpmän, hantverkare och

bönder, slavar och fria – som inte tillhörde makteliten. Också kvinnorna blir styvmoderligt behandlade. Att, som numera förekommer när historiska översiktsverk skall skrivas, krampaktigt gräva fram kvinnliga härskare, tänkare och författare ger sällan något gott resultat. Men att nästan inte alls resonera kring de kvinnor som faktiskt spelat någon, om än oftast mindre, roll är inte bra. Dagens historieskrivning och historieforskning fokuserar då sannerligen inte längre enbart på samhällets ledande manliga grupper.

Det givna svaret på kritiken blir naturligtvis att det saknas källmaterial för att kunna beskriva till exempel slavarnas levnadsvillkor. Sant. Men arkeologiskt material bör kunna ge något av en bild av hur de som inte tillhörde samhällets toppskikt hade det.

Frågan om källmaterial leder över till min andra invändning. Varför finns det knappast någon presentation av och diskussion om vilket källmaterial man, som skildrare av antiken, har att arbeta med? Visst berörs arkeologiskt källmaterial och visst nämns, när det till exempel gäller Rom, både Livius, Suetonius och Plutarchos men man får här knappast någon uppfattning om man kan lite på de skrivna källorna eller ej.

En tredje invändning hänger samman med en helt annan fråga. Varför ska man i våra dagar över huvud taget uppmärksamma detta, både tidsmässigt och geografiskt, något diffusa område som kallas antiken? För några av oss är det naturligtvis helt självklart att man så ska göra. Men för andra, till och med för studenter som börjar läsa historia, är svaret inte helt givet. Bör man, som historiker, inte i stället ännu mer uppmärksamma den moderna globala historien? Varför ska vi ägna oss åt Egypten och Mesopotamien för drygt 2 000 år sedan för att därefter gräva ner oss i det som hände i södra Europa för 1 500 till 2 000 år sedan?

Varför antiken ändå fortfarande får anses vara viktig tas upp i *Antikens* avslutande kapitel i ett par korta stycken. Här saknar jag ett längre avsnitt som borde kommit först i boken. Många kan nog fråga sig varför man ska kasta sig in i detta, för inte så få i dagens svenska samhälle, tämligen okända område, som antiken omfattar och *Antiken* behandlar.

En sista invändning: varför saknar boken ett sakregister? Det är kanske ingenting författarna skall lastas för. Det finns ett utmärkt personregister och en utförlig ordlista, även om det i den kan finnas egendomligheter. Vill man till exempel veta vilka "sjöfolken" var står det i ordlistan "en grupp norröna folk" (s. 580) medan den löpande texten talar om "desperata [sic] folkgrupper" (s. 151). Ett utförligt sakregister och boken hade utmärkt kunnat fungera som uppslagsverk eller referenslitteratur.

Bokens litteraturlista är omfattande utan att, som påpekas, göra "anspråk på att vara heltäckande". Tyngdpunkten ligger på arbeten från de senaste åren. Utmärkt.

Antiken är, med sina illustrationer och kartor, en vacker bok. Den är elegant sammanfogad – ett gott lagarbete av sex författare vars språkliga behandling ibland känns skönt uppfriskande. Naturligtvis kan man använda moderna uttryck som ”mässhallar”, ”särkullsbarn” och ”byggboom” för företeelser som fanns redan under antiken. Och förklaringen till titeln ”augustus” är klockren: ”Det var ingen formell titel men visade utan att väcka anstöt vem som var mer jämlik än andra.” (s. 419)

Alla vi som i egenskap av lärare eller studenter blivit bekanta med antiken genom Hugo Montgomerys *Medelhavs världens historia till omkring 400 e. Kr.* kommer att känna igen oss i *Antiken* och finna att här återkommer *Medelhavs världens historia* i ny, vackrare och uppfräschad form. Det får väl anses vara ett fullt godkänt betyg. Samtidigt som man kan önska att det gjorts både mer och mindre av detta gigantiska område som vi känner som antiken.

Lunds universitet

EVA QUECKFELDT

Kristina Ekero Eriksson, *Gamla Uppsala: Människor och makter i högarnas skugga: Vendeltid, vikingatid, medeltid* (Stockholm: Norstedts 2018). 352 s.

Stora arkeologiska undersökningar har ägt rum runt Gamla Uppsala under de senaste decennierna. För dessa nya landvinningar redogör Kristina Ekero Eriksson i boken *Gamla Uppsala: Människor och makter i högarnas skugga*. Texten är populärvetenskaplig, lättsamt författad, pedagogiskt hållen och ger som helhet en behaglig läsning. Hon har valt att hämta en hel del fakta och tolkningar från intervjuer med arkeologer och andra forskare som deltagit vid undersökningarna. Boken är indelad i tre kronologiska huvudkapitel: vendeltid (550–800), vikingatid (800–1050) och medeltid (1050–1500). Tyngdpunkten ligger helt och hållet på de två första perioderna och endast 20 sidor ägnas medeltiden. Därtill inleds boken med drygt 40 sidor som berättar om det så kallade stolpmonumentet och en rapsodisk text om perioderna före vendeltiden.

Folkvandringstiden (400–550) i området kring Gamla Uppsala är faktiskt dåligt känd, men indikationer finns på att det även då varit en centralplats. Men fynden från folkvandringstidens slutskede och den efterföljande vendeltiden är desto rikhaltigare. Förändringen där var utan tvekan politisk och, ur en arkeologisk synvinkel, blomstrande. Då byggdes de tre storbögnarna, förmodligen även Tingshögen. Äldre undersökningar från 1800-talet ligger främst till grund för tidigare forskares hypotetiska resonemang om vilka

kungar som begravts i högarna samt för spekulativa kopplingar till äldre skrivet material såsom *Ynglingatal*. Under de senaste decennierna har det dock skett mycket nytt inom arkeologin, såväl vad gäller metodutveckling som storleken och omfattningen av undersökningarna, vilket hänger ihop med samhällets utbyggnad av bostäder, vägar och järnvägar i kombination med den starka lagstiftning som finns i Sverige rörande fornlämningar. Resultaten av sådana så kallade räddningsundersökningar eller exploateringsgrävningar är högst varierande, men som framgår av Ekerö Erikssons framställning har de varit extremt lyckade vid Gamla Uppsala. Även senare tiders forskningsundersökningar har bidragit till vidgad kunskap om Gamla Uppsala. Jag tar här upp de i mitt tycke fyra viktigaste upptäckterna, vilka främst rör vendeltiden.

Den första och mest uppseendeväckande var fynden av två nästan kilometerlånga stolprader, placerade i närmast rät vinkel öster respektive söder om storhögarna. 144 grova furustolpar placerade med cirka 5–6 meters mellanrum bildade den bäst undersökta raden. Mängder med djuroffer fanns i de stora stolpgrupparna. Stolpmonumenten i Gamla Uppsala är egentligen inte unika i skandinavisk arkeologi, men till sin storlek de hittills överlägset största. Man ska ha tur om dylika stolprader påträffas och när det görs sker det i princip alltid vid vägdragningar och liknande. Ingen säker tolkning har ännu formulerats beträffande stolpradernas funktion. Ekerö Eriksson diskuterar bland annat processionsväg, astronomisk kalender och helig inhägnad. Dock, denna typ av anläggningar kan tydligt kopplas till platser med central och förmodligen överregional betydelse.

Den andra är från forskningsundersökningarna av kungsgårdsplatån strax nordöst om storhögarna. Där har en majestätisk hallbyggnad – en sal – byggts, som sannolikt gett namn åt Uppsala. Hallbygganden var en av de större i Skandinavien, 50 m lång och 12 m bred och byggd på en stor uppbyggd platå, som var upp till 10 m hög och representerar ett enormt fundament till själva hallen som i sig också förutsätter stor och yrkeskunnig arbetskraft. Hallarna spelade under denna tid en viktig roll för de styrande aristokratierna i Skandinavien och var, som Ekerö Eriksson träffande uttrycker det, en kombinerad kalas-, kult- och konferenshall.

Även den tredje upptäckten är något som pekar på platsens tydliga centralplatsstatus och som framkom strax norr om kungsgårdsplatån. I ett rumsindelad långhus från 600-talet hittades spåren av ett omfattande och delvis mycket exklusivt hantverk. Här producerades horn- och järnföremål, kammar, glaspärlor och inte minst luxuösa smycken i så kallad cloisonné-teknik (slipade granater inpassade i guldcellverk). Just sådana smycken var typiska för de vendeltida översta sociala skikten och gjordes populära av de merovingiska kungasläkterna där praktexemplet är Childerics begravnings-

uppsättning från år 481/482. Analyser visar överraskande nog att de granater som brukats kommer från östra Mellansverige och inte från Sri Lanka såsom vanligen fallet var hos Merovingerna.

En fjärde viktig upptäckt rör de många närliggande gårdarna från vendeltiden och i detta fall även från vikingatiden. Tydliga skillnader mellan aristokraternas, krigarnas och textilarbetarnas gårdar har påvisats. Det är inte ofta, om någonsin, man kunnat konstatera en sådan social och ekonomisk specialisering på bynivå. Skillnaderna mellan gårdarna visar sig i bland annat metallhantverk, tjärframställning och boskapsavel. Författaren menar att befolkningen kring Gamla Uppsala ökade under vikingatiden och kan ha omfattat ett 50-tal gårdar, vilket får anses vara synnerligen tätbebyggt.

Trots att mycket nytt framkommit i Gamla Uppsala som tydligt pekar ut platsen som ett centrum av regional och troligen också överregional karaktär, visar Kristina Ekerö Eriksson att tydliga spår av det allra översta sociala skiktet inte alls är framträdande under vikingatiden. Det var visserligen välbefolkat, och aristokratiska gårdar och gravar har påträffats, men motsvarigheter till de vendeltida praktmonumenten saknas. Hallen brändes och övergavs medvetet under slutet av 700-talet. Stolpraderna hade spelat ut sin roll efter kanske bara ett halvt sekel. Vad hände? Ekerö Eriksson besvarar inte den frågan explicit, men om jag får pröva en hypotes flyttade kungamakten under 700-talet sin huvudkungsgård närmare tidens ekonomiska nav – Birka. Genom att det nordeuropeiska handelsnätverket successivt från 600-talet även kom att omfatta Mälardalen, ändrades en hel del vad gäller bebyggelseetableringar och produktionsspecialisering. Detta märks på flera håll, inte minst i den resursrika nordliga delen av Skandinavien.

Men var då Gamla Uppsala fortfarande ett viktigt säte för kungasläkten även under vikingatiden? Både ja och nej. Kristina Ekerö Eriksson anför att det grundades ett flertal kungsgårdar, och i Gamla Uppsala fanns fortsatt en kungsgård, kanske kungamaktens viktigaste. Om vi ska tro Adam av Bremens delvis fantasifulla berättelse var Gamla Uppsala ett slags ideologiskt-juridiskt överregionalt centrum under vikingatiden. Där ska bland annat regelbundna ting och offerfester ha ägt rum, något som dock endast svagt antyds i det arkeologiska materialet: Delvis under den medeltida kyrkan har med georadarns hjälp spåren kartlagts av en vikingatida byggnadslämning, 22 m lång och 8–9 m bred, med stolpburet tak och en utbyggand i öster. Den har tidigare tolkats som ett hednatempel, men träffande frågar sig författaren om detta i stället varit en privatkyrka. Tyvärr föreligger ingen exaktare datering, men förekomsten av en privat träkyrka på den egna gården ligger helt i linje med skeendet bland vikingatida aristokrater runt om Skandinavien.

Det är svårt att i en kort anmälan göra rättvisa åt en bok av denna typ, som innehåller väldigt många detaljer och resonemang. Bland annat redovisas

arkeologiska experiment av skilda slag, där det ofta framgår att de samlade arbetsinsatserna för diverse byggnationer krävde massiva insatser från underlydande. Begrepp som slavar, trälar och ofria är termer som författaren handskas lite slarvigt med, men ett visst mått av tvång och maktunderordnande ligger naturligtvis verkligheten nära. Jag skulle dock önskat betydligt fler kartor och planer över de olika skedena, de undersökta boplatsspåren samt fyndspridningar på boplatserna. Här kan jag dock misstänka att grävningssledarna kanske inte varit villiga att släppa ifrån sig allt material förrän de själva publicerat det i så att säga laga ordning.

Umeå universitet

PER H. RAMQVIST

Göran Malmstedt, *En förtrollad värld: Förmoderna föreställningar och bohuslänska trolldomsprocesser 1669–1672* (Lund: Nordic Academic Press 2018). 237 s.

Litteraturen om trolldomsprocesserna – i olika delar av Europa, inklusive Sverige – är omfattande och fältet har lockat såväl historiker som rätthistoriker, sociologer, psykologer och folklorister. Olika forskare har sett utbrotten av "häxfebrar" kopplade till såväl inomkyrkliga förändringar som sociala spänningar inom de stärkta monarkierna i reformationens efterföljd. De feministiska tolkningarna av trolldomsprocessernas orsaker och förlopp har också varit många. Bengt Ankarloos bok *Satans raseri* (2007) sammanfattade det internationella forskningsläget och fastän ett antal år har gått sedan boken kom har den mycket att ge för den som, på ett enkelt sätt, vill få inblick i hur frågor ställts och vilka typer av svar som getts inom fältet.

Att mycket har skrivits om ämnet innebär inte att forskningsfältet är uttröskat. Det är Göran Malmstedts bok om de bohuslänska trolldomsprocesserna ett gott exempel på; jag återkommer strax till vari Malmstedts särskilda bidrag inom genren består. I boken redogör han inledningsvis för det gedigna grundarbete som tidigare gjorts av lokalhistorikern Lars Manfred Svenungsson, som renskrivit och gett ut de bohuslänska trolldomsprotokollen i tryck och därmed gjort dem tillgängliga också för den som har svårigheter med 1600-talets handstilar. Utgåvan har varit till god hjälp för Malmstedt, som dock påpekar att för framställningen viktiga textavsnitt har krävt en kontroll av originalkällorna. Processerna i Bohuslän har också, utöver att de tagits upp mer översiktligt av bland andra Ankarloo och Per Sörlin, ingående behandlats av Emanuel Linderholm i arbetet om svenska trolldomsprocesser. Linderholms arbete utkom redan 1918 och utgör framför

allt en god redogörelse för själva det juridiska förloppet. Det rörde sig om tre faser av processer under de aktuella åren vilka ledde till 28 avrättningar, men dessutom till att ytterligare drygt tio personer avled under den hårda behandlingen i samband med rannsakingarna.

Den som vill kan alltså på ett enkelt sätt ta del av de transkriberade originalprotokollen och följa vad som faktiskt hände, mål för mål. Det Göran Malmstedt vill bidra med genom sin bok är i stället att med hjälp av trolldomsmålen komma närmare stormaktstidens människors uppfattning av hur världen fungerade. Det är frågor om gott och ont, om ödet och den egna viljan, om den fysiska och den andliga världen som står i fokus här. Weber talade om hur "avförtrollningen" var en av effekterna av västerlandets moderniseringsprocess; här försöker Malmstedt skildra hur en "förtrollad" värld såg ut och fungerade.

Boken har fyra avdelningar. Göran Malmstedt ger en resumé av processerna med uppgifter om de anklagade och deras sociala och geografiska hemvister varefter han går över på tre typer av analyser av målen. I det andra kapitlet, "Verklighetens dimensioner", möter vi exempel på drömmupplevelser, som av såväl de anklagade själva som av juristerna bedömdes som betydelsefulla i tolkningen av faktiska händelseförlopp av magisk karaktär. Det typiska här är att ominösa men vaga drömmar i förhören tolkas i en diabolisk kontext, att rätten alltså hjälper till för att få berättelserna mer lika de som redan finns i den lärda litteraturen om Den Onde och hans verk i vardagen.

Kapitel tre, "Magiska domäner", tar upp magins uttryck och attribut. Det handlar om de starka, farliga känslorna (avunden, fruktan, vreden), om formler och förbannelser och om kraften i särskilda föremål, som trollklutar, dansande mjölkbyttor och väderpiporna, de som kunde framkalla stormar och oväder över dem som den trollkunnige ville ont.

Kapitel fyra slutligen, "Övernaturliga makter", tar upp förhållandet till Gud och till Satan och summerar hur den förtrollade världen fungerade. Det fanns en allmän tro på att krafter utom människan kunde påverka livet. Här ser Malmstedt en diskrepans i materialet mellan en folklig syn på "trollfolket", som kunde göra både gott och ont, och överhetens syn på att dessa människor styrdes av djävulen, att de alltså var Fans redskap mer än självständigt verkande individer. Av än större betydelse för en vidare diskussion är iakttagelsen om den skiktade världen: "att verkligheten kunde uppfattas som bestående av olika skikt, där ytan inte alltid motsvarade den sanna essensen, vilket inte enbart gällde varelser utan också materia". Det för över till bokens slutord, som tar upp tråden med det magiska tänkandet som ett universellt och tidlöst fenomen. Malmstedt drar slutsatsen att 1600-talets förmoderna verklighetsuppfattning, så som den speglas i trolldomsprocesserna, i själva verket kan vara "mer naturlig för oss än den moderna veten-

skapliga verklighetsuppfattningen. Med andra ord skulle det i så fall kunna ligga i vår natur att betrakta världen som förtrollad”.

Malmstedts bok kan läsas som en välskrivna analys av ett kort tidsskede i vår 1600-talshistoria, där också intressanta berättelseteman med danska influenser återges och där vi får inblickar i detaljer, som fåglarnas särskilda roll i den då rådande magiska föreställningsvärlden. Men Malmstedts särskilda bidrag i trolldomsprocessgenren utgörs av hans diskussion om då och nu, som inte gör händelserna i 1600-talets Bohuslän till något skräckexotiskt utan till en annan variant av den verklighet vi, kanske, fortfarande lever i. Och man kan än en gång reflektera över vilka möjligheter – och vilka begränsningar – vi som historiker har att kunna bruka det förflutna för att också säga något väsentligt om människan som tänkande, kännande samhällsvarelse genom tid och rum.

Karlstads universitet

PETER OLAUSSON

Tove Paulsson Holmberg: *Onaturlig födelse: Johan von Hoorn och det obstetriska dilemma* (Lund: Lunds universitet, Avd. för idéhistoria 2017). 298 s.

I det förmoderna samhället krävdes i princip två nyfödda barn för att skapa en vuxen människa.

Det är utgångspunkten för Tove Paulsson Holmbergs idéhistoriska avhandling som kom förra året. Barnadödligheten var hög och störst var spädbarnsdödligheten och den så kallade perinatale mortaliteten, det vill säga dödligheten före, under och strax efter födelsen. För familj och släkt var barns död alltid plågsam, även om kyrkans retorik tolkade spädbarnets död som en tidig hemförlovnings snarare än en förlust. Den grundläggande frågan för Paulsson Holmberg är: Hur resonerade man och vad utträttades för att färre liv skulle gå till spillo i förlossningsstol och vagg?

Läkare och barnmorskor började under 1600-talet ifrågasätta ofrånkomligheten hos de höga dödstalen, och den fruktansvärda modradödligheten. Skickliga praktiker i olika europeiska länder sökte lösningar på det så kallade obstetriska dilemma. Dilemma uppstår i fall där bara moderns eller barnets liv kan räddas. Vilket skulle man välja? Vid ungefär 20 procent av alla förlossningar aktualiserades det obstetriska dilemma. Dessa kallades under den studerade tiden för ”onaturliga förlossningar”. I flera länder utvecklades tekniker för att klara av komplikationer som förekom och förekommer än i dag. Ett förhållningssätt växte fram där man i första hand prioriterade att rädda moderns liv, även om barnets liv offrades. Verktyg uppfanns som om

nödvändigt kunde dekapitera fostret eller krossa huvudet, så att modern äntligen kunde bli förlöst från sitt barn, om än dött. De lösningar som presenterades på det obstetriska dilemmat kom att användas fram till 1900-talet då kejsarsnitt kunde genomföras i större skala, och modern hade en chans att överleva ingreppet.

1600-talets och det begynnande 1700-talets nya tekniker, deras idémässiga bakgrund och de medicinska och professionella följderna av dem står i fokus för Tove Paulsson Holmbergs doktorsavhandling *Onaturlig födelse: Johan von Hoorn och det obstetriska dilemmat*.

Avhandlingen sönderfaller i två delar. De första kapitlen tar ett filosofiskt grepp om förlossningens och födandets sociala, religiösa och medicinska historia under tidigmodern tid och upplysningens förstadiet. De senare kapitlen behandlar Johan von Hoorns handböcker i obstetrik och hans undervisning av läkarkollegor, kirurger och barnmorskor.

Ingen diskussion om forskningsmetod förekommer i avhandlingen, som dock präglas av metodisk fräschhet. I kapitlet "Obstetriskt ethos" analyseras Johan von Hoorns handbokslitteratur med hjälp av medievetenskaplig teori utifrån fyra möjliga målgrupper: läkare, manliga ackuschörer, barnmorskor och gifta kvinnor i allmänhet. Där utnyttjar Tove Paulsson Holmberg begreppet paratext. "Paratext är ett samlande begrepp för de textelement som fogas till huvudtexten i syfte att förvandla den till en bok. De paratextuella elementen utgör huvudtextens gräns mot omvärlden, som förankrar och anpassar den till kontexten och sammanhanget." (s. 108)

I handböckerna består paratexten bland annat av bokens titel, omslag, format, företal, tillägnade dikter, porträtt, bibelcitat, illustrationer och inte minst approbationer – garantier om bokens värde utfärdade av olika auktoriteter.

Genom analys av de paratextuella elementen i olika utgåvor av von Hoorns läroböcker kan Paulsson Holmberg utföra en målgruppsanalys. Precis som nutida förlag använde von Hoorn sin kunskap om bokmarknaden och anpassade läroböckerna till tänkta läsare utan att i onödan utestänga andra potentiella målgrupper. Användandet av latin var av det skälet begränsat.

En förutsättning för att budskapet skulle nå fram – att mödradödlighet och spädbarnsdöd i många till synes hopplösa fall kunde förhindras – var att det förenades med den lutherska tron. Detta krävde teologisk insikt och reflektion. Avhandlingen analyserar von Hoorns och andra läkares finurliga avvägningar mellan naturvetenskapliga lösningar på det obstetriska dilemmat och hänsynstaganden till kyrkans och den teokratiska statens krav. För att bli en framgångsrik läkare på 1600-talet krävdes kunskap i teologi, oavsett om han verkade i det katolska Frankrike eller det lutherska Sverige.

Tove Paulsson Holmberg beskriver på ett djupsinnigt sätt hur den vetenskapliga utvecklingen och kunskapsreproduktionen fungerade. Vi får veta hur preparat och fantomer användes i obstetrisk undervisning, varför dissektioner erbjöd stora praktiska och teologiska svårigheter, och hur olika slag av smärta klassificerades i kristen kontext.

En kritik som kan riktas mot avhandlingen är att den inte ger utrymme för källkritik eller resonemang om sekundärlitteraturen. Det blir till exempel tydligt när det handlar om hur manliga ackuschörer togs emot i den kvinnodominerade miljön i förlossningsrummet. Här förutsätter författaren att förhållanden i andra europeiska länder kan appliceras på Sverige, vilket vi faktiskt inte vet.

En annan brist är att avhandlingen knappast underlättar användningen av resultaten i ett vetenskapligt samtal. Kapitlen saknar sammanfattning och likaså hela studien. Avhandlingens engelska *summary* är det enda ställe där tematiken i olika kapitel framgår. Men den är alltför kortfattad för att göra forskningsresultaten rättvisa.

Bristen på metatext är särskilt beklaglig då nytolkningen av von Hoorns skrifter och kartläggningen av hans vetenskapliga nätverk på kontinenten gör avhandlingen intressant för en bred krets av medicinhistoriker. Jag hoppas därför innerligt att Tove Paulsson Holmberg publicerar sina viktigaste fynd i internationella tidskrifter. Det är hennes resultat verkligen värda.

Södertörns högskola

LISA ÖBERG

Magdalena Naum & Fredrik Ekengren (red.), *Facing Otherness in Early Modern Sweden: Travel, Migration and Material Transformations 1500–1800* (Woodbridge: The Boydell Press 2018). 367 s.

Denna antologi redovisar en konferens som ägde rum år 2013. Den undersöker Sveriges tidigmoderna historia, i synnerhet den så kallade stormakts-tiden, som en period där möten med det som "avvek" transformerade det egna eller koloniserade ett främmande samhälle. Syftet är dessutom att i synnerhet för en internationell publik visa en annan bild av den svenska tidigmoderna historien. Enligt redaktörerna var kulturella utbytesrelationer och transformationer centrala, även om landets koloniala tid fortfarande har svårt att få plats i den svenska historiesynen. I dessa perspektiv behandlas möten med det som avviker – *otherness* – både inom Sverige och dess provinser/kolonier. Detta avvikande undersöks av svenska, finska, danska och engelska arkeologer samt historiker i tre sektioner med 5–7 uppsatser var:

"Material Transformations", "Migration and Neighbourly Interactions" och "Overseas Travel".

Arkeologin intresserar sig mer och mer för historiska kulturer som i och för sig var skriftbaserade. En stor del av dessa kulturer stannar ändå utanför arkiven och finns på så sätt många gånger bortom historikernas horisont. Jens Heimdahls uppsats om bryggeritraditioner och etniska identiteter i Nya Lödöse utgår ifrån att historiker för det mesta bara har tillgång till den bryggeriverksamhet som riktade sig till en marknad. I själva verket menar han att alla hushåll bryggde öl för eget bruk och det gjordes utifrån olika lokala och etniska traditioner. Dessa traditioner berättar om sociala och etniska skiljelinjer. Ett liknande perspektiv intar Anna-Kaisa Salmis, Annemari Tranbergs och Rista Nurmis uppsats om "foodways" i Tornio under tidigmodern tid. Arkeologiska utgrävningar visar på sociala och lokala traditioner inom ett samhälle. De visar också på förändringar över tid, förändringar som författarna förstår som uttryck för en modernisering. Claes B. Pettersson visar att de tyskfödda vävare som på 1600-talet flyttade till Jönköping höll fast vid sina konsumtionsmönster och livsstilar. Magnus Elfwendahl studerar skogsfinnarnas förmenta isolering under tidigmodern tid utifrån deras konsumtionsmönster och avslöjar berättelsen om deras isolering som en myt.

Dessa exempel kompletterar de historiska studier som på grund av sitt beroende av skriftligt arkivmaterial oftast är hänvisade till att undersöka eliterna, till exempel i Christina Dalhedes och Adam Grimshaws givande undersökningar om utländska köpmän i Sverige. Den materiella kulturen – en "*material turn*" – har än så länge svårt att få fotfäste bland historikerna. Arkeologer och historiker citerar därför bara undantagsvis varandra. Blandningen av historiska och arkeologiska perspektiv är ändå väldigt fruktbar och kommer förhoppningsvis få efterföljare.

En annan möjlig korsbefruktning ligger i arkeologernas intresse för stora koncept såsom urbanitet, identitet och etnicitet, vilka historikerna oftast undviker för att de är svårdefinierade och anakronistiska. Diskussionen av urbanitet eller identitet kan förefalla problematisk, när det material som ligger till grund för själva undersökningen är bryggarnas konserveringsmedel (humle eller pors) eller en viss typ av keramik. Ändå finns det onekligen intressanta resultat som ger nya perspektiv i synnerhet för den förmoderna stadshistorien. Arkeologerna har på många sätt blivit drivande för undersökningen av den förmoderna stadshistorien.

De hittills nämnda exemplen på studier om det avvikande gäller främst sociala avvikelser, delvis grundade i etniska identiteter. Hit hör också Kimmo Katajalas studie om intrakonfessionella äktenskap i det finsk-ryska gränslandet och Göran Tagessons studie om husbygget i Kalmar som forma-

des av samhällets hierarkiska strukturer – hustavlans värld.

En helt annan typ av möten med det avvikande undersöker de uppsatser som fokuserar på Sveriges koloniala historia. Det gäller främst de möten med andra kulturer på andra kontinenter som på senare år uppmärksammas allt mer. Lisa Hellman studerar hur tilltro skapades mellan svenska och inhemska köpmän i 1700-talets Kanton. Magdalena Naum, Fredrik Ekegren och Jonas M. Nordin diskuterar olika aspekter av kolonin New Sweden, Sveriges kortlivade provins i Nordamerika, och kolonistörernas möten med den lokala indianstammen lenni lenaper. Detta koloniala perspektiv vinner på att dessa uppsatser ställs bredvid två uppsatser som behandlar stormaktstidens kolonisering av Sápmi, samernas historiska bosättningsområden. Carl-Gösta Ojala och Matti Enbuske förstår den svenska koloniseringen av Sápmi som en del av stormaktsbygget. Den genomfördes med hjälp av politiska, kulturella och juridiska medel och hade främst ekonomiska mål. Författarna sätter denna historia både i ett kolonialiskt perspektiv och ett aktuellt politiskt. Det gör uttryckligen även Claes B. Pettersson som börjar sin studie om tyska vävare i Jönköping genom att jämföra den med Sveriges "tainted colonial past [where] [t]he internal colonization of Sápmi (Lapland) gave far better returns. And it still does to this very day, despite continuing infringement on the rights of the Sami people" (s. 125).

Det är oklart, varför Pettersson satte sitt exempel på en misslyckad ekonomisk politik för att främja svenskt näringsliv i just detta perspektiv, men intresset för Sveriges koloniala historia är uppenbarligen vägledande för många deltagare i antologin. Recensenten instämmer i att denna koloniala historia behöver lyftas, sättas i ett europeiskt perspektiv, där Sverige är en av många kolonialmakter.

Det som däremot saknas är ett försök att göra den statiska bilden av stormaktstidens Sverige dynamisk. Det kan förklaras med att *otherness*, det avvikande, intar många olika skepnader i antologin. Den inledande uppsatsen av Per Cornell och Christina Rosén diskuterar på ett övertygande sätt detta avvikande (*otherness*) och det okända (*the other*) med hjälp av Jacques Derridas filosofi. Men denna diskussion levererar inga tydliga analytiska verktyg som antologins författare använder. Redaktörerna nöjer sig i sin tur med korta introduktioner till de tre boksektionerna och en sammanfattning av boken av Lu Ann De Cunzo. Som en konsekvens präglas hela volymen av ett tydligt vi och dem-perspektiv. Intresset fokuserar på dem, medan vi:et är oproblemiskt. De avvikande grupperna avviker från någonting självklart och givet, nämligen den svenska nationalstaten och dess lutersk-ortodoxa kultur. Denna kultur verkar dessutom, trots alla möten, trots integrationen av invandrare och trots ett rikt utbyte med koloniala riken, helt oföränderlig. Det saknas en diskussion om de kulturella transformationer som ändå fanns

och som inte begränsades till de föremål och matvaror som importerades. Den samtida svenska kulturen avvek inte bara från andra nationer – utan även från sig själv. Det är dags att vi ifrågasätter bilden av ett etniskt, konfessionellt och kulturellt homogent stormaktssamhälle. Bokens perspektiv på svenskarnas möten med de grupper som avviker är en given utgångspunkt för en sådan revision.

Stockholms universitet

HEIKO DROSTE

Christine Bladh, *Hennes snilles styrka: Kvinnliga grosshandlare i Stockholm och Åbo 1750–1820* (Huddinge: Södertörns högskola 2018). 174 s.

I boken *Hennes snilles styrka: Kvinnliga grosshandlare i Stockholm och Åbo 1750–1820* undersöker Christine Bladh villkoren för några av de änkor som valde att driva vidare handelsverksamheten efter makens bortgång. I ett huvudsakligen kollektivbiografiskt perspektiv undersöks storleken på änkorernas affärsrörelser och deras äktenskapsstrategier. En underliggande fråga är vilka kvinnor som valde att driva rörelsen vidare vid sina makars bortgång och vilka möjligheter och begränsningar som påverkade änkorernas beslut. Författaren söker även svar på varför antalet grosshandlaränkor som valde att driva rörelsen vidare drastiskt minskade under det tidiga 1800-talet i Stockholm och Åbo.

Efter de första kapitlen, som ger en översikt av grosshandlaränkorernas lagliga ställning och borgerliga kvinnors arbete och arvmöjligheter under den tidigmoderna perioden, följer en kollektivbiografi över Anna Maria Brandel, ägarinna till ett sockerbruk och grosshandlarska, samt hennes dotter och dotterdotter. Undersökningen visar hur Brandels förmögenhet stadigt minskade, men hur deras samhällsstatus ökade genom äktenskap och genom att sönerna valde karriärer inom administration och akademi. Det fjärde kapitlet består av en kollektivbiografi över ytterligare 20 grosshandlaränkor (elva från Åbo och nio från Stockholm) med fokus på deras äktenskap och rörelsernas storlek.

Därefter undersöks änkorerna i relation till varandra. De 20 grosshandlaränkor som urvalet består av utgör de som har varit möjliga för författaren att konstruera biografier över ur en grupp som drev rörelsen vidare i minst fem år (sammantaget 17 eller 18 kvinnor i Stockholm och 14 stycken i Åbo). De flesta grosshandlaränkor försörjde sig på låneverksamhet. Endast en liten del fortsatte att driva verksamheten vidare själva efter makens bortgång. De som gjorde det senare förestod verksamheter som varken var bland de

minsta eller bland de största i undersökningsområdet. Bladhs undersökning visar ett trendbrott vid 1790-talet, då andelen grosshandlaränkor plötsligt minskade, från cirka fyra procent av andelen grosshandlare till runt en procent.

Bladh undersöker sedan grosshandlaränkornas äktenskapsstrategier i termer av konsoliderande äktenskap, det vill säga där resursinnehavet samlas i familjen, och expansiva äktenskap, där nya resurser förs in i familjen. Medan grosshandlaränkornas äktenskapsstrategier i Åbo tycks ha varit att bilda täta nätverk, att vara konsoliderande, var Stockholmsänkornas strategier för sina barn mer öppna. Undersökningen innefattar 62 barn och visar hur döttrarna ofta lyckades gifta upp sig socialt, medan sönerna till grosshandlaränkorna i stor utsträckning förblev ogifta.

Det sista kapitlet består av en avslutande diskussion av undersökningens resultat i relation till tidigare forskning. Författaren pekar på två huvudsakliga resultat: det första att det faktiskt var många änkor som fortsatte att driva grosshandlarverksamheten efter makens frånfalle, ibland med stor framgång, och att det var accepterat av omgivningen. Det andra resultatet är de skillnader författaren sett i livsbanorna för grosshandlaränkornas söner och döttrar, där sönerna ofta förblev ogifta medan döttrarna tvärt om i hög utsträckning gifte sig och drev vidare sin moders verksamhet tillsammans med maken under dennes namn. Till detta resonerar Bladh kring varför grosshandlaränkorna under 1800-talets början blev så mycket ovanligare och landar i att kvinnors utrymme att bedriva självständig näring kringsskars när arbetet separerades från hemmets sfär.

Bokens disposition är något oklar. En rad frågor ställs i bokens början och sedan löpande genom texten utan någon egentlig sammanhållande syftesformulering annat än att "undersöka vad valet att fortsätta med handelsrörelsen innebar för kvinnorna och deras familjer". För den empiriskt intresserade är detta kanske ett smärre problem, men det innebär att boken som helhet ger ett splittrat intryck. Vilket syfte de biografiska delarna av undersökningen fyller för att besvara frågeställningarna är oklart, och de frågor som ställs i undersökningens början, som varför antalet grosshandlande änkor minskade under 1800-talet, besvaras huvudsakligen med hänvisningar till annan litteratur.

Det empiriska arbete som ligger bakom undersökningen är omfattande. De grosshandlaränkor som biografieras och deras äktenskapsallianser låter läsaren i närbild se hur tidigmoderna kvinnor knöt nätverk och skötte sina affärsverksamheter. Studien understryker därmed kvinnornas roll i de tidigmoderna affärsnätverken genom att den lyfter fram de kvinnor som förestod egna grosshandlarnäringar, men kanske än viktigare, genom att den visar hur döttrarna fungerade som viktiga länkar i tidens affärsnätverk och

knöt ihop olika näringar genom äktenskap. I detta arbete har Bladh tillfört ytterligare kunskap om kvinnors liv och arbete genom historien i samma anda som det nyligen utkomna *Svenskt Kvinnobiografiskt Lexikon*.

Göteborgs universitet

PAUL BORENBERG

Imelda Helena Ek, *Erotic Insanity: Sex and psychiatry at Vadstena Asylum, Sweden 1849–1878* (Stockholm: Stockholms universitet, Institutionen för kultur och estetik, 2017). 232 s.

Kombinationen sexualitet och psykisk sjukdom är svår undvika vid studiet av psykiatrins historia. Av de avvikelser som psykiatrin har och har haft som uppgift att behandla pockar de sexuella på särskild uppmärksamhet. Vem eller vilka ska ha rätt att utöva sexuella handlingar, under vilka former och med vem? Det är frågor som psykiatrin hanterade, liksom, förstås, hur de människor som bröt normer för sexuellt beteenden borde behandlas.

Idéhistorikern Imelda Helena Ek har skrivit sin avhandling om behandlingen av sådan problematisk och avvikande sexualitet under andra hälften av 1800-talet. Den empiriska utgångspunkten för studien är Vadstena hospital, ett av åtta så kallade centralhospital som fick särskild status i och med ett riksdagsbeslut 1823. Studiens syfte är att undersöka hur erotiskt beteende uppfattades och framställdes som psykisk sjukdom på anstalten 1849–1878. Ek kopplar uppfattningarna i Vadstena till europeisk samtida psykiatri. Hon undersöker också uppfattningarna om avvikelsernas etiologi och hur de behandlades och beskrevs som psykisk sjukdom.

Tidigt i avhandlingen etableras intresset för överläkarna i Vadstena. Georg Engström (1795–1855), Ludvig Magnus Hjertstedt (1810–1878) och Gustaf Wilhelm Göthlin (1839–1895) avlöste varandra på posten som sjukhuschef. Åtminstone de två förra hade stor betydelse för den tidiga psykiatrins utveckling i Sverige. Ek pekar på hur de tre läkarna tycks ha stått med ena foten i en samtida psykiatrisk medicinsk diskussion och med andra foten i anstaltens pragmatik. Inte minst den samtida litteraturen var fullt upptagen med diagnosticering och etiologi. Men att driva en anstalt ställde andra krav på läkaren. Ek konstaterar mycket riktigt denna skillnad mellan vetenskaplig psykiatri och anstaltens sinnessjukvårdande praktiker.

Avhandlingen rör sig i detta gränssnitt mellan vetenskaplig psykiatri och praktisk sinnessjukvård. Ek inleder med en reseberättelse författad av Hjertstedt från hans Europaresa 1845. Kapitlet är intressant i sig men är inte fullt integrerat i resten av undersökningen. I det följande riktas ljuset i stäl-

let på avhandlingens huvudtema, sexuella avvikelser och psykisk sjukdom, inte minst kvinnlig nymfomani och manlig masturbation. Ek pekar på hur dessa två begrepp, liksom många andra i psykiatrin, riktade blicken mot ett såväl medicinskt som moraliskt problem.

Etiologin var påfallande svår att reda ut. Var avvikande sexualitet orsak till sinnessjukdom eller ett symptom för den? Varför utvecklade till exempel vissa kvinnor nymfomani? Var det fortplantningsorganen som fallerade? Nej, läkarna på Vadstena verkar inte ha varit lika övertygade som en del av sina europeiska kollegor. Ärftlighet nämns ofta i patientjournalerna men inte alltid som specifik orsak till individens sjukdomstillstånd. Kärlek, inte minst olycklig, ansågs kunna generera flera olika psykiska sjukdomstillstånd. Och alla sådana tillstånd kunde ta sig uttryck i romantiska, sexualiserade eller erotiska symptom. Nymfomani kopplades gärna till sociala eller moraliska orsaker. Masturbering betraktades oftast som orsak till symptom. Etiologin var, med viss rätt, mycket osäker. Men kraven på att behandla de normöverskridande symptomen var man nog överens om, en samsyn som Ek menar ha ökat under slutet av 1800-talet.

Liksom etiologin är diagnostikens villkor svåra att skaffa sig en entydig uppfattning om, inte minst, som Ek konstaterar, beroende på frånvaron av ett diagnostiskt system. För behandlingen av patienterna var dock diagnoserna tämligen oväsentliga. Ek nämner en uppsättning välkända behandlingar som bad, arbete och lugnande preparat, liksom behandlingar som anstalten i sig själv var grunden för – separering av könen, isolering och den ordning som vistelsen på institutionen utsatte den intagna för.

Ek undersöker ett brett källmaterial. Intagningshandlingar och patientjournaler, årsberättelser, samt medicinsk litteratur och vetenskapliga reseberättelser bildar basen för studien. Hon gör framgångsrika försök att vaska fram betydelser ur detta delvis svårhanterade källmaterial. Jag skulle gärna sett en mer ingående källkritisk diskussion liksom ett utvecklat resonemang om analytiska metoder. Överlag är det emellertid en väl genomförd studie. Fokuseringen på relationen läkare–patient är inte orimlig. Ek skulle dock kunnat räkna med ytterligare klarhet i en del frågor om också personal och anstalten i sig, som rum och materialitet, skulle kopplas på som ”aktörer” i det nätverk som omgav de intagna.

Det är sympatiskt och välmotiverat att fokusera på ett sjukhus. Men något säger mig att Ek skulle haft stor glädje av att föra samman sitt material med motsvarande källor från något av de andra sju centralhospitalen. Eller varför inte den första svenska modernt vetenskapligt utformade anstalten, Stockholms hospital, som öppnade 1861? Det som var specifikt för Vadstena och dess tre överläkare skulle då kunna ha givits en bättre klangbotten. Ek kunde då ha gjort jämförelser och lättare dragit mer hållbara slutsatser.

Ek pekar på hur anstalten måste betraktas som disciplinerande men vill nyansera bilden av en förtryckande institution styrd av en tyrannisk överläkare. Medikalisering, fortsätter hon, var inte bara ett redskap för social kontroll utan måste ses i relation till patient, läkare, anstalten och den psykiatriska professionen. Hon menar sig vilja fortsätta i en ny trend i svensk psykiatrihistoria genom att fokusera på daglig verksamhet på institutionen. Detta slags påståenden skapar viss oro inför Eks kontroll över forskningsläget.

Beskrivningen av befintlig forskning är en aning fragmentarisk. Den internationella forskningen är förstas mycket omfattande. Även den svenska och nordiska, som Ek framför allt verkar rikta sitt bidrag till, är omfattande men behandlas utan att läsaren får en tillräckligt god övergripande uppfattning om hur hon ser på fältet. Det vill säga, Ek demonstrerar vilka forskare och verk hon är inspirerad av men lämnar andra relevanta bidrag till det psykiatrihistoriska fältet därhän. Det kan i viss mån anses vara en randanmärkning men försvårar, både för läsaren och nog Ek själv, uppfattningen om vad avhandlingens bidrag är, inte minst vilka bidrag till psykiatrins historia som avhandlingen avser nyansera.

Även om avhandlingens resultat hade vunnit i precision och djup genom att tydligare förhålla sig till det vi redan vet, ligger ändå bidraget framför allt i just fokuseringen på sexualitet och psykisk sjukdom. När studien är som bäst borrar Ek i uppfattningar om den moraliska, goda, normativa sexualiteten, uppfattningar som omgav den samtida psykiatrin och vars avvikelser psykiatrin inte bara var satt att behandla utan också skaffa sig kunskap om. Det var en verksamhet, avslutar Ek, som värderade och gav stöd åt sociala normer och könsroller som redan existerade, därute, i samhället.

Lunds universitet

LARS-ERIC JÖNSSON

Caroline Ranby, *Ebba Hochschild: Att leva efter döden* (Lund: Historiska Media 2018). 539 s.

Ebba Gyllenstierna föddes år 1866 och dog 1953. Som 19-åring gifte hon sig med baron Carl Hochschild, som redan då led av syfilis. Paret fick två barn som dock dog redan som små och 1898 blev Ebba Hochschild änka. Tio år senare blev hon statsfru hos drottning Viktoria, en tjänst hon innehade till 1925. Utifrån denna kvinnas omfattande brevväxling med släkt och vänner har antikvarien Caroline Ranby skrivit en diger biografi.

Undertiteln "att leva efter döden" syftar på hur Ebba Hochschild efter att

ha mist hela sin familj ändå orkade gå vidare. Men lika passande skulle titeln "att leva vid sidan av sjukdom" ha varit, då sjukdom onekligen kom att präglade Ebba Hochschilds liv. Hennes far dog i lunginflammation bara en månad efter hennes födelse, hennes äktenskapliga liv styrdes av makens sjukdom, hennes två barn dog som mycket små i scharlakansfeber och när hon sedan gjorde karriär som hovdam, var det hos en drottning vars eftermäle i stor utsträckning också kommit att definieras av sjukdom.

Ebba Hochschild tillhörde en ekonomisk och social elit i Sverige. Men som det konstateras på ett ställe: "Den var en kostsam kultur att ingå i, societetskulturen." (s. 140.) Den här ekonomiska paradoxen – att leva i ett överflöd som de flesta svenskar vid den tiden bara kunde drömma om och samtidigt förväntas ha en livsstil som innebar en ständig påfrestning på ekonomin – skymtar hela tiden mellan raderna, men kunde gärna ha utforskats närmare. Att det kunde gå illa visas av Ebba Hochschilds systerson Fredrik Stiernstedt som år 1935 dömdes till fem års straffarbete för förskingring. Han hade fått prestigefyllda uppdrag som kammarherre och ordens-kassör i Serafimerorden, men hovtjänstgöringen gick ut över hans advokatverksamhet och han började nalla ur kassan för att täcka upp. Till slut tappade han som så många andra kontrollen över den eskalerande skuldkurvan. Man kommer osökt att tänka på paralleller som Henning Hamilton och Jean-Claude Romand.

"En bok om en hovdam är kanske inte det jag i första hand skulle välja att läsa" var en kommentar Caroline Ranby fick under sitt biografiprojekt. Ranby besvarar också varför en sådan bok kan vara angelägen: "därför att alla människor som man tar sig tid att lära känna, levande eller döda, har något att lära oss." (s. 490) Hon fortsätter med att fundera på huruvida biografien ger en "rimlig, sann och korrekt" bild av Ebba Hochschilds liv. Detta sammanfattar på många sätt såväl biografins förtjänster som dess brister.

För givetvis är en sorgfällig kartläggning av en enskild individs liv ett viktigt bidrag till vår kunskap om historien. I synnerhet om individen är en kvinna, eftersom kvinnors liv fortfarande är tämligen outforskat. En person som har lämnat ett så här stort källmaterial efter sig, som dessutom inte enbart inbegriper den enskilda individen utan en hel familj, ger en värdefull inblick i vardagslivet. Att individen i det fallet inte är någon som haft avgörande historisk betydelse gör det än intressantare, då det speglar det vanliga i stället för det exceptionella.

Men detta fokus på individen, att biografins enda uttalade mål är att ge en sann bild av Ebba Hochschild som person, gör den samtidigt mindre intressant. Om inte Caroline Ranby hade varit en så skicklig skribent hade den sannolikt varit ganska tråkig. Varje detalj i Ebba Hochschilds liv återges, men skildringen lämnar ytterst sällan hennes snäva värld och sätter in henne i större perspektiv. Under läsningen kommer jag ibland på mig själv

att önska att det skulle vara lite färre detaljer från Ebba Hochschilds liv och lite mer resonemang kring den tid hon levde i och hennes sociala kontext, det vill säga att fokus skulle flyttas från Ebba Hochschild som individ till Ebba Hochschild som representant. Det känns kort sagt lite märkligt att en bok om en hovdam inte närmare utforskar aspekter som klass och genus.

Ebba Hochschild levde i en tid när hennes sociala grupp (adeln) förlorade sina privilegier men där kvinnor fick allt fler rättigheter. Dessa områden är knappast utforskade, men i litteraturlistan finns få verk av mer teoretisk karaktär. Ebba Hochschilds öde förklaras till exempel utifrån tidens kvinnosyn och kvinnoförtryck, men det stannar där. Hur kvinnosynen såg ut och hur dessa strukturer upprätthölls diskuteras inte närmare. Här kunde till exempel det komplicerade förhållandet med svärföräldrarna ha utgjort en bra utgångspunkt.

Ebba Hochschild: Att leva efter döden är en mycket välskriven biografi. Caroline Ranby har utan tvekan gjort ett imponerande arbete då hon gett sig i kast med det omfattande källmaterialet. Boken är också försedd med utmärkta bilder och en gedigen notapparat, som ger en extra dimension. Jag önskar bara att Ranby vågat släppa individen Ebba Hochschild lite mer, och i större utsträckning utforskat vad hon och hennes öde kan säga oss om klass och genus i en föränderlig tid.

Skara

BRITA PLANCK

Margareta Pettersson (red.), *Från Brittiska Indien till Huseby Bruk: Järnvägen som arena för modernitet och kolonialism under lycköskaren och järnvägs-entreprenören Joseph Stephens tid i Indien 1860–69* (Lund: Arkiv förlag 2018). 222 s.

År 2008 upptäcktes i Huseby Bruk en kista full av dokument relaterade huvudsakligen till ingenjören Joseph Stephens arbete med järnvägsbyggande i västra Indien under 1860-talet. Snart efter upptäckten startades ett projekt vid Linnéuniversitetet för att utforska dokumentens potential och att hitta en ny väg att lära sig om svenska kopplingar till kolonialismen. I denna antologi kan vi se en del av frukterna från arkivarbetet. Som redaktör Margareta Pettersson poängterar är arkivet unikt i sin potential för undersökningar av just järnvägsbyggandet i Indien, vilket lades ut på entreprenad till privata ingenjörer. Spekulationsvägen som följde lämnade sällan pappersmaterial efter sig kring anställningar, korrespondens, arbetsvillkor eller liknande, vilket gör Joseph Stephens arkiv väldigt spännande.

Gunnel Cederlöf inleder med en kort beskrivning av antologin, varpå Margareta Petersson förklarar antologins och projektets syfte, ger en teoretisk ingång till hur man ska behandla arkiv, samt beskriver Stephens-släkten före och efter Joseph Stephens tid i Indien. Henrik Chetan Aspengren erbjuder en mycket bra historisk bakgrund av Mumbaiområdet och de socioekonomiska och politiska konfliktområden som hade uppstått mellan indierna och de brittiska kolonisatorerna vid järnvägsbyggandets tidpunkt. Därefter ger Ingemar Gunnarsson en djupare bakgrund till Joseph Stephens, hur han utbildade sig till ingenjör och hur han skaffade sitt första kontrakt i Indien.

Här måste bokens strukturella bekymmer kommenteras. Även om dramaturgi inte är ett huvudsakligt fokus för vetenskaplig litteratur, måste det påpekas att det är först efter 60–70 sidor in i den drygt 200 sidor långa antologin som Joseph Stephens tid i Indien diskuteras. Upptäckten av arkivet och Stephens-familiens historia diskuteras i flera av kapitlen i boken, från olika synvinklar förvisso, men det är lätt att få en känsla av repetition. Hur mycket man än kan känna med författarnas entusiasm över det unika med upptäckten av arkivet vill man som läsare ibland att arkivet ska kunna tala för sig självt. När man väl träder in i Joseph Stephens affärer i Mumbai är det oklart vilken information som är viktig för att kontextualisera hans roll som järnvägsentreprenör och vilken som enbart har fungerat som bakgrundsilustration.

Efter Gunnarsson kommer tre kapitel, skrivna av Alexander Bubb, Radhika Krishan och Dhiraj Kumar Nite, samtliga översatta till svenska av Staffan Klintborg. Här kommer vi in i vad som kan kallas den analytiska delen av antologin.

Bubb beskriver de sociala nätverk i vilket Stephens rörde sig för att både närma sig andra brittiska ingenjörer och för att vara en bättre chef för sina arbetslag. Krishan diskuterar i stället från järnvägsarbetarnas utgångspunkt, deras arbetsvillkor och hur den indiska rösten framträder i arkivet. På många sätt kan man se "[hiearkier] bestämda av ras", där till exempel tonen i brev till Stephens är betydligt ödmjukare och ursäktande från indiska underleverantörer än brittiska. Nite analyserar hur Stephens framgångar som entreprenör egentligen utvecklade sig och varför han bestämde sig för att återvända till Sverige. Här var den ökande lönekostnaden för de indiska arbetarna en tydlig utveckling som minskade Stephens vinst.

Antologin avslutas med ett kapitel där Margareta Petersson kopplar Joseph Stephens entreprenörskap i Indien till hans släkts metodism, aktivitet i Australien och kontaktytorna mellan metodism, modernism, idéer om civilisationsutveckling i koloniala sammanhang och den globala ekonomins påverkan på den brittiska industrialiseringen. Joseph Stephens själv är inte

särskilt närvarande i just detta kapitel, som snarare åstadkommer en kontextualiserande utzoomning från Bombay till en global ekonomi och dess ideologiska strömningar.

Texterna kommunicerar väl med varandra och det märks att författarna är del av samma projekt. Just det sociala nätverkets vikt för att kunna lösa konflikter, skapa karriär och bli en del av ett större sammanhang inom den koloniala världen är ett återkommande tema. Genom att placera analysen på ingenjörsnätverken rör man sig ifrån en bild av infrastrukturell utveckling som ett imperiellt projekt för kolonial makt och ekonomisk exploatering till ett av outsourcing av kontrakt och järnvägsbyggandet som ett ekonomiskt projekt i egen rätt.

Dock fanns onekligen en etnisk gemenskap mellan britterna i Indien, vilket Joseph Stephens, som var född i Sverige men hade brittisk härkomst, i vissa sammanhang tycks har passat in i och i andra varit exkluderad ifrån. Det hävdas att andra skandinavens upplevelser i Indien diskuteras, men det blir aldrig klargjort hur "skandinav" definieras och avgränsas eller hur skandinaviska entreprenörer kan passa in i ett kolonialt sammanhang. Sverige var väldigt aktivt under andra hälften av 1800-talet med att skapa ett konsulsystem, där man tog del av handelsutvecklingen som följde brittisk och fransk imperialism, men utan att ta del av den militära expansionen. Här är just svensk medverkan i sociala nätverk i koloniala miljöer en viktig del för att förstå hur dessa handelsmöjligheter kunde uppstå.

Frågan om Stephens attityd till "ras" tolkas olika av olika författare, där Nite menar att man kan se en mer välvillig attityd emot indierna från Joseph Stephens, vilket han menar stammar från Stephens fars humanistiska ådra. Petersson menar dock att man i Stephens familj kan se en modernistisk rashierarkisk filosofi. Dessa två idéer är förstås mer kompatibla än de kan tyckas till en början, men det gör att man vid slutet av boken inte har en klar bild av huruvida Stephens var en del av den brittiska imperiella gemenskapen eller utanför den, eller om han såg indierna välvilligt eller med avsky. Verkliga människor är såklart sällan utan motsägelser och Stephens är inte ett undantag, men var beredd som läsare att lägga ifrån er *Från Brittiska Indien till Huseby bruk* med minst lika många frågor som svar. Både frågorna och svaren är dock ytterst spännande och talar till nya riktningar i den svenska koloniala historieskrivningen.

Stockholms universitet

ALE PÅLSSON

Frode Ulvund, *Nasjonens antiborgere: Forestillinger om religiøse minoriteter som samfunnsfiender i Norge, ca. 1814–1964* (Oslo: Cappelen Damm Akademisk 2017). 256 s.

1814 års författning i Eidsvoll utgör startpunkten för Frode Ulvunds undersökning av föreställningar om religiösa minoriteter som samhällsfiender i Norge. Att konstitutionen bar drag av upplysning innebar inte att den medgav någon tolerans till varje pris; judiska trosbekännare exkluderades rentav i en särskild paragraf. I detta sammanhang redogör Ulvund förtjänstfullt för hur upplysningens filosofer som John Locke och Ludvig Holberg – man kunde tillägga Voltaire – förvisso gärna hänvisade till tolerans, men också var måna om att dra en gräns för toleransen vid ”åpenbara trusler mot samfundet” (s. 97). Samtidigt som teologisk mångfald blev mer accepterad runtom i Europa, kvarstod nämligen i högsta grad misstänkliggörandet av religiösa minoriteter som illojala och opålitliga medborgare. Därför blir Ulvunds studie – som i tur och ordning behandlar debatter om judar, mormoner och jesuiter – i högsta grad en studie av olika hot mot den norska nationalstaten.

Fallen med de tre minoriteterna har olika karaktär. Judarnas segregerade ställning i stadsrummet var ett arv från den tidigmoderna perioden. Men där somliga europeiska statsmakter såg en gemenskap på behörigt avstånd från samhällets mittpunkt, såg de norska grundlagsfäderna en potentiell stat i staten. Hotbilder hämtades från kontinenten: främst frihetsbrevet i Danmark från samma år (1814), som på det ekonomiska planet likställde judar med andra medborgare i det danska riket, men även Napoleons legitimering av judisk religionsutövning vid sidan av katolsk och protestantisk (1801). De danska och franska exemplen användes som bränsle till konspirationsteorier om att tusentalet norska judar kunde använda sin förbättrade ställning till att skapa ett internationellt samfund, och i förlängningen bli mer lojala mot detta än mot nationalstaten.

När ”judeparagrafen” upphävdes 1851 blev tusentalet mormoner det nya objektet för samhällsdebatter om religiösa minoriteter. Framför allt handlade diskussionerna om huruvida de nya missionärerna från väst kunde anses beskyddade av dissenterlagen från 1845 som gett brittiska frikyrkorörelser grönt ljus att verka i Norge. Här fanns ett teologiskt hinder: teologerna på Meningsfakulteten i Oslo ansåg att mormonerna inte kunde definieras som kristna. Men det fanns också ett moraliskt hinder: praktiserandet av polygami. Under perioden 1850–1870 blev cirka 2 500 norska medborgare mormoner. Flertalet var kvinnor och de allra flesta utvandrade till Utah. Anklagelsen om polygami var synnerligen tacksam att bildsätta. När missionärernas skrifter ökade lavinartat (från 16 000 år 1896 till hela 480 000 år 1910) besvarades dessa med statsfinansierade kampanjer och visningar av en

serie danska stumfilmer med mustiga titlar som *Den hvide slavinde* (1907), *Den hvide slavhandelns sidste offer* (1910) och *Mormonens offer* (1911). 1922 infördes ett inreseförbud till Norge för mormoner.

Valet att specifikt fokusera på jesuitorden som ett tredje exempel på religiösa avvikare är välgrundat. I likhet med Sverige införde Norge religionsfrihet 1951, delvis som ett resultat av att regeringen ratificerade den europeiska konventionen om mänskliga rättigheter. Men Stortinget gjorde ett exklusivt undantag för jesuitorden. I likhet med mormonerna var jesuiterna missionärer i Norge, vilket gör det enkelt att föreställa sig varför de uppfattades som ett särskilt hot. Återigen bar anklagelserna moralisk prägel. Jesuiterna kritiserades framför allt för att förespråka den moralteologiska principen *reservatio mentalis*, vilken rättfärdigade att man höll inne med sanningen om den bedömdes få onda konsekvenser. De norska teologerna var eniga om att denna pragmatiska morallära – motiverad av behovet att hantera konkreta kulturkrockar av en kaliber som knappt förekom i Norge – vittnade om att jesuiterna var opålitliga. Med liknande frenesi som med teorierna om den judiska världskonspirationen spreds dessutom den gamla myten om att jesuiter levde efter devisen att ”ändamålen helgar medlen”.

Ödmjukt ägnar Ulvund betydande utrymme åt att belysa hur Norge framför allt har varit ett mottagarland för föreställningar som uppstått utanför landets gränser. Det är en analys som övertygar. Samtidigt skulle jag önska mer analys och reflektion över vad de specifikt norska fall som står i fokus för undersökningen kan förmedla till ett vidare europeiskt sammanhang. På ett övergripande plan ligger det nära tillhands att konstatera att 1800-talets Norge (i likhet med Sverige) ligger långt efter den kontinentaleuropeiska utvecklingen, där både folk och stater, genom krig och konflikter, fick lära sig att hantera religiös olikhet. Detta i någon mening karaktärsdanande kapitel av den europeiska historien saknas i Skandinavien. Till skillnad från de kulturkamper som försiggick i 1800-talets Europa mellan grupperingar av betydande storlek, handlade de norska striderna mot religiösa minoriteter i stort sett om att reagera på hotbilder mot fåtaliga minoriteter. Ett liknande mönster kan skönjas i Sveriges moderna religionshistoria, från reaktionerna mot pietister på 1700-talet till katolikskräcken under 1800- och 1900-talen. För att spetsa till och kondensera Ulvunds tes om att Norge framför allt har varit ett mottagarland för föreställningar som uppstått utanför landets gränser, och göra den till en generell utsaga: kritiken mot religiösa avvikare i Skandinavien förekom erfarenheten av desamma.

Pertti Haapala, Marja Jalava & Simon Larsson (red.), *Making Nordic Historiography: Connections, Tensions and Methodology, 1850–1970*, Making sense of history 32 (New York/Oxford: Berghahn Books 2017). 321 s.

Historiker som har behov av reflektion över den egna verksamheten vänder sig gärna till historieskrivningens historia för att förstå vad de egentligen gör, vilken tradition de tillhör och för att få ledtrådar till hur de kan gå vidare. Men ofta är det den egna nationella traditionen som står i centrum för intresset. Utgivarna av *Making Nordic Historiography* har ambitionen att ersätta denna metodologiska nationalism med vad de kallar empirisk transnationalism. Det empiriska ligger i en vilja att undvika det utgivarna uppfattar som en ideologisk belastning i ordet transnationell där detta ses som ett i sig bättre studieobjekt än nationen. Dessutom vill de se historio- grafen i ett samhällshistoriskt perspektiv.

Författarna argumenterar med rätta för att det är rimligt att betrakta Norden som både en historisk och historiografisk region. Under 1900-talets institutionaliserades samarbetet mellan nordiska historiker, först genom de nordiska historikermötena, senare genom tidskrifter och mer specialiserade konferenser. Många nordiska historiker hade nära personliga kontakter. Trots detta har den nordiska historiografen ägnats relativt liten uppmärksamhet. Denna volym är därför mycket välkommen.

Nu ligger det kanske i ett sådant här projekts natur att utgivarnas ambitioner inte alltid kan förverkligas. Det är nödvändigt att utgå från sådan forskning som gjorts eller pågår. Alla volymens uppsatser kan därför inte till fullo utnyttja den potential som finns i det nordiska perspektivet. De flesta av texterna behandlar bara två av de nordiska länderna och det är bara i någon enstaka uppsats som alla länderna verkligen diskuteras.

Som kanske allra mest lyckad i ett nordiskt perspektiv framstår för mig Peter Edelbergs analys av fyra metodböcker, alla publicerade under 1960-talet (H. P. Clausen, Ottar Dahl, Pentti Renvall och Rolf Torstendahl). På ett skickligt sätt läser han fram skillnaderna mellan dessa böcker, samtidigt som han pekar på de betydande likheterna, särskilt i framhållandet av den traditionella källkritiken. Genom att kontrastera de nordiska böckernas empiriska inriktning mot europeiska trender framstår den nordiska situationen som säregen. Edelberg har också en vällovlig ambition att undvika att skriva historiografi som en utvecklingshistoria från ett stadium till ett annat och bättre. Mer fruktbart menar han att det är att se olika ståndpunkter i debatten som variationer runt dilemman som historiker levtt med under långa tider.

Henrik Åström Elmersjö undersöker nordiskt samarbete rörande läroboksrevisioner. Under hägnet av Föreningarna Norden i de olika länderna

arbetade fackhistoriker från mellankrigstiden och framåt med att granska läroböcker i nordisk historia för att rensa ut ensidigt nationalistiska berättelser. På ett skickligt sätt visar Elmersjö att detta arbete, som till synes borde vara transnationellt, hela tiden utgick från den metodologiska nationalismen och att uppgiften underförstått hela tiden var att jämföra just nationella berättelser.

I sin uppsats om kvinnliga akademiker hämtar Mervi Kaarninen sina exempel från de fyra största nordiska länderna. Även om den nordiska jämförelsen inte är systematisk framgår vissa skillnader mellan länderna. Jämfört med Finland och Danmark förefaller det ha varit svårare för kvinnliga historiker i Sverige, och kanske än mer i Norge, där den första kvinnan disputerade i historia så sent som 1950! Det har också sitt intresse att notera att de kvinnliga historikerna inte utnyttjade den nordiska arenan för att skapa nätverk, vilket kan förvåna mot bakgrund av att många manliga historiker hade goda nordiska kontakter.

Sådana nordiska nätverk står i centrum för uppsatser av Simon Larsson och Pelle Oliver Larsen. Larsson behandlar parhästarna Erik Arup i Köpenhamn och Lauritz Weibull i Lund. Han driver tesen att det som urskilde dem från kollegorna inte var metodologi utan en forskarpersonlighet som han kallar "aristokratisk empirism", vilken han förklarar främst utifrån deras individuella karriärproblem. Deras hållning diskuteras också som resultat av deras olika relation till respektive nations centrum. Larsen studerar de nordiska nätverkens betydelse för utgången av några professorskonkurrenser i Danmark och Sverige i slutet av 1930-talet. Att nätverken verkligen försökte manipulera resultaten är uppenbart, men lika tydligt är att historiker kunde följa sin övertygelse om vad som utgjorde god kvalitet även i strid med nätverkens gävologik.

Att forskningspolitik också kan vara utrikespolitik visar Jon Røyne Kyllingstad i en intressant studie av norska och danska historikers arbete för främjande av internationellt samarbete efter första världskrigets slut. Små länders ställning gynnades av fredliga relationer i omvärlden och historiker kunde här bidra. I Norge var ett resultat främjandet av internationell komparativ historia, något som dock inte bröt med nationen som den självklara utgångspunkten för jämförelserna.

Finska kulturhistoriker och deras relation till norska respektive svenska historiker står i centrum för uppsatser av Marja Jalava (Suolahti, Voionmaa, Bull d.ä. och Koht) och Petteri Norring (Jutikkala och Heckscher). Kulturhistorikerna var öppna för komparativ internationell historia men nationen förblev den givna utgångspunkten. Norring tar i sin uppsats fasta på hur Jutikkala och Heckscher periodiserade historien. Jag delar helt hans uppfattning att periodisering är ett centralt men understuderat område inom

metodologin. Norrings uppsats är här ett viktigt bidrag.

Island var – och är – en liten akademisk miljö. Det är förtjänstfullt att två uppsatser lyfter fram isländsk historieskrivning. I båda fallen rör det sig om inflytandet från Danmark. Ingi Sigurdsson behandlar grundtvigianismen och hur den påverkade isländsk nationell historieskrivning medan Kristín Bragadóttir tar upp den roll som skandinavismen fick.

I ett av bidragen står ett land helt i fokus. Pertti Haapala skriver intressant om hur Zacharias Topelius och Väinö Linna skapat olika nationella berättelser om Finland, och han visar väl hur dessa berättelser måste förstås mot bakgrund av den samhälleliga situationen i vilken de skrevs. Dessa författare hade inflytande också i andra nordiska länder – särskilt Sverige – men det transnationella spelar liten roll i analysen.

Utgivarnas ambitioner att skriva empirisk transnationalism med Norden som utgångspunkt har inte realiserats i alla volymens uppsatser. Detta är förståeligt. Viktigare är att här finns många spännande bidrag till en sådan forskningsinriktning och flera av bidragen håller hög klass. Det samlade intrycket som boken ger är, kanske inte så överraskande, att den metodologiska nationalismen står sig stark även när internationella och transnationella samarbeten aktualiseras. Men boken visar också att det är i hög grad relevant att studera historiografi på en nordisk nivå. Förbindelserna mellan länderna framstår som så många och välutvecklade att en avgränsad nationell historiografi förefaller närmast meningslös.

Lunds universitet

LARS EDGREN

Ulrika Torell, Jenny Lee & Roger Qvarsell (red.), *Köket: Rum för drömmar, ideal och vardagsliv under det långa 1900-talet* (Stockholm: Nordiska museets förlag 2018). 351 s.

Köket är, och har varit, en plats för vardagsliv liksom en skärningspunkt för idealskapande vad gäller såväl genus, klass, tradition och modernitet. Detta tar antologin *Köket: Rum för drömmar, ideal och vardagsliv under det långa 1900-talet* fasta på. I antologin finns det många hänvisningar till Yvonne Hirdmans uttryck "det lilla livet" och bokens författare tar sin utgångspunkt just i "det lilla" för att säga något större. Det lyckas de också väl med. I 13 artiklar analyseras köket som plats och rum. Köket fungerar som ett nav för att belysa förändringar av det rumsliga såväl som normer och värderingar som kommit till uttryck genom rummet. En distinktion görs mellan köket som just ett rum och som en plats där det senare ska förstås som att

människor tar köket i besittning och använder det med olika syften och kanske inte alltid det som det i första hand var tänkt. Antologin skrivs in i fyra olika kulturhistoriska fält, nämligen rumslighet, materialitet, bostadspolitik och vardagslivets historia. Det som undersöks är också kökets förändrade materialitet liksom rumslighet utifrån drömmar om modernisering och välstånd under 1900-talet och det finns kopplingar även till konsumtionshistoria. Tidsavgränsningen ska förstås som det som brukar kallas det långa 1900-talet och studierna täcker även in 1800-talets avslutande decennier och 2000-talets inledande år. Kökets historia tecknas dels utifrån föremål som köksbordet, köksredskap och spisen, dels utifrån specifika göromål som diskning och sophantering. Den empiriska basen för *Köket* utgörs av Nordiska museets samlingar och antologin har också kommit till i samband med en seminarierie som samlat forskare från museet och från universiteten i Uppsala, Stockholm, Umeå och Linköping.

Redaktörerna Ulrika Torell, Jenny Lee och Roger Qvarsell påtalar i inledningskapitlet att köket kan ses som "ett maskinrum i vardagstillvaron", liksom platsen för tillvarons mest basala sysslor, och menar att köket intagit en särställning i föreställningarna om vad som utgör en bra bostad: köket är en central plats för att förestå såväl familjeliv, genusstrukturer, klass, politiska visioner, familjeliv, normskapande och samhällsplanering i stort. Köket speglar större samhällsförändringar och detta visas genomgående i boken, men det kanske tydligaste bidraget är Jenny Lees artikel om "Köks-trädgården. En plats för produktion och rekreation". Lee gör en genomgång av köksträdgårdens betydelse från 1800-talet till idag. Det skulle kunnat bli en alltför översiktlig historia, men det är i stället en djupgående analys av samhälleliga förändringar vad gäller familjeideal, genusnormer och spänningsförhållandet mellan stadsmiljö och natur och hur dessa kommer till uttryck genom synen på odling. Lee visar hur grundtankarna med köksträdgården var flerfaldiga, inte minst fanns det tankar om att odla fosterlandskärlek till den svenska jorden, att knyta husfadern till hemmet och hålla honom borta från stadens lockande nöjen och även att skapa sunda och friska medborgare. Här ses en utveckling mot dagens önskemål om att odla sig bort från stadsmänniskans position som konsument till den mer aktiva rollen som producent vilket möjliggörs genom att bruka jorden.

Utifrån köksbordet tecknar Ulrika Torell en historia över hur en möbel laddats med olika symbolik och betydelser. Precis som Torell skriver är det tydligt att köksbordet fått representera vida mer utöver en bordsskiva på fyra ben. I borgerliga 1800-talsfamiljer förpassades köksbordet till de regioner i köket som aldrig visades upp och fick en undanskuffad position i relation till matsalsbordet, trots att det hade stor betydelse för såväl produktion som konsumtion. Under mellankrigstiden plockades dock köksbordet fram i

ljuset och blev en del av den förenkling av köksmiljön som var central i tiden. Köksbordet blev nu betydelsefullt för att skapa en trivsamt plats för samvaro. Köksbordet behövde därför göras representativt, vilket det också blev under 1950–1960-talen när det var en given plats för att gestalta en lycklig familjetillvaro. Denna dröm om en trivsamt familj runt köksbordet har inte helt spelat ut sin roll i dag även om själva bordet kanske ändrat skepnad.

I Helena Bergmans artikel skrivs också kökets historia in i känslornas historia. I "Känslor. Rationalitet, trivsel och modernitet i köket" utgår Bergman från 1940-talsradioprogrammet "Husmorsskolan" vars syfte var att experter och husmödrar tillsammans skulle diskutera hemarbete. "Husmorsskolan" utlyste en tävling där lyssnarna uppmanades att skicka in berättelser om hur de bäst hanterade sitt hemarbete och sin situation som husmödrar. Här kommer Bergman åt röster från dem som levde närmast köket och som tillbringade största delen av sina dagar i just hemmet. Det framkommer i de läsarbjudrag som undersöks att det ansågs vara viktigare med husmoderns inställning och arbetssätt än bostädernas och kökens standardisering, vilket den mer övergripande diskussionen i samhället tenderade att handla om vid tiden. I denna artikel kommer vi nära vardagslivet, även om det också synliggörs att det var röster som bejakade en modern utveckling som fick höras medan mer kritiska eller skeptiska valdes bort.

Ytterligare ett kapitel som utmärker sig är Maja Willéns artikel "Drömkök till salu. Föreställningar om kökets historia på marknaden". Willén undersöker nutida marknadsföringsmaterial från Ikea, Marbodol och Kvänum som samtliga producerar kök, för att se hur dessa företag med olika målgrupper skapar förväntningar och drömmar om ett idealkök. Willén tycker sig kunna dela in materialet i tre kategorier gällande hur kökets historia aktualiseras i nutida kökskataloger: det lantliga/traditionella köket, det folkhems- eller retroinspirerade köket och det moderna och samtida köket. I denna artikel fångas in hur föreställningar om och romantisering av en svunnen tid används för att locka till konsumtion. Willén framhåller att historiebrevet har en tydlig funktion i att skapa trygghet och igenkänning. Avslutningsvis berörs också att drömmen om idealköket inte är för alla, utan att det handlar om en viss grupp som har möjlighet att realisera dessa fantasier. Fler och fördjupade resonemang av denna typ skulle vara givande för att belysa hur köket idag kan förstås utifrån ekonomiska förutsättningar att konsumera, renovera och bygga ett idealt rum.

I antologins inledningskapitel ställs frågan "Vad är egentligen ett kök?" och här problematiseras föreställningar om hur ett kök bör vara ordnat liksom hur makt och maktutövning vad gäller kökets utformning har påverkat standardiseringen av hemmen. Antologin *Köket* fångar visserligen in en rad olika förändringar och skeenden i det svenska 1900-talets historia, dock går

det att ställa den mer kritiska frågan: vems kök är det som synliggörs? Kan-
 ske är denna något mer utmanande än frågan om vad ett kök är. I antologin
 är det trots allt ett ganska enhetligt kök som undersöks, det vill säga det kök
 som till största del innefattar och rymmer en relativt välbeställd kärnfamilj.
 Det skulle vara givande att också inkludera perspektivet om vilka kök som
 ställs utanför denna berättelse. Det saknas således en mångfald vad gäller
 vad ett kök kan vara, till exempel undersöks inte kollektiva boendes köksut-
 rymmen, inte heller berörs storköken, såsom skolkök, och inte heller alterna-
 tiva lösningar, exempelvis soppkök, som fick ersätta det egna hemmets kök
 för dem som inte hade den möjligheten. Med ett bredare perspektiv skulle
 bostadskris och hemlöshet kunnat belysas. Även frivilliga och ofrivilliga
 kollektivboende, liksom självförsörjande under första hälften av 1900-talet,
 som inte sällan bodde i små utrymmen utan egna möjligheter att laga mat,
 hade kunnat synliggöras, vilket hade gett 1900-talets kökshistoria en större
 bredd. Påtagligt frånvarande är således frågan om det har funnits ett kon-
 flikternas kök. Att köket varit, och är, en plats för drömmar, idealskapande
 och vardagsliv synliggörs och beläggs mycket väl i boken, men har köket inte
 också varit en plats för konflikter, liksom fungerat exkluderande för den
 som inte levde i en kärnfamilj i en standardiserad bostad?

Sammantaget är dock antologin *Köket* en bok som rymmer flera svar på
 hur detta rum, eller denna plats, förändrats, brukats och använts för att
 skapa såväl drömmar som normativa praktiker under det långa 1900-talet.
 Den visar på ett förtjänstfullt sätt hur det på ytan vardagliga också innefat-
 tar stora frågor om hur livet, liksom samhället i stort, bör ordnas.

Lunds universitet

EMMA SEVERINSSON

Erika Sandström, *Han, hon och hunden: Feminiseringen av svensk hundsport
 1918–2017* (Uppsala: Opuscula Historica Upsaliensia 2018). 127 s.

På behändiga 127 sidor tecknar historikern Erika Sandström den svenska
 hundsportens historia mellan 1918 och 2017. Under tidsperioden menar
 Sandström att hundsporten gått från att vara en tydligt manlig sport till att
 idag vara en övervägande kvinnlig sport. Boken är kronologiskt disponerad
 med fokus på genus och genusförändringar. Centrala begrepp för Sandström
 är avmaskulinisering och feminisering med vilka hon vill förstå skiftet i
 genuskodning. Sandström utgår även ifrån Yvonne Hirdmans uppdelning
 av 1900-talet i tre genuskontrakt (hushållkontraktet, jämlikhetskontraktet
 och jämställdhetskontraktet) för att beskriva relationen mellan män och

kvinnor. Undersökningens studieobjekt är Svenska brukshundklubben grundad 1940 och dess föregångare Svenska Skydds- och Sjukvårdshunden bildad 1918. Källmaterialet består främst av föreningarnas interna material så som föreningsstidning och mötesprotokoll.

Undersökningens första period, 1918–1939, fokuserar på hundsportens manliga prägel. De tidigaste brukshundföreningarna grundades med ett militärt syfte och en majoritet av medlemmar tillhörde samhällets övre skikt. Likt andra överklassporter under 1920-talet deltog även en del kvinnor i tävlingar. Detta ändrades dock under den andra perioden i Sandströms bok som hon rubriksätter ”1940–1962. Damsektionernas tid”. Sandström menar att Hirdmans hushållskontrakt är påtagligt genom den tydliga uppdelningen i kvinnligt och manligt som återfanns i klubben. Kvinnorna kom allt mer att fungera som supporterskara som förvisso fyllde en viktig funktion med kaffekokande och ordnande av basarer men samtidigt var tydligt åtskild från hundsportstävlandet. Aktiviteter ordnade av Svenska brukshundklubben blev under denna period även allt tydligare familjecentrerade där männen tävlade medan deras fruar och barn umgicks med varandra under trevliga former.

Den tredje perioden, 1963–1999, karaktäriserades av en uppgång i medlemmar, och än viktigare, i kvinnliga medlemmar. Den snabba ökningen av intresserade härrör enligt Sandström bland annat från TV-programmet ”Sådan herre, sådan hund” som sändes 1967 varpå många svenskar ville gå på lydnadskurser med sina hundar. Under perioden blev också allt fler kvinnor instruktörer för dessa populära lydnadskurser, en uppgift som tidigare nästan uteslutande förbehållits männen. Detta förklarar Sandström med det stora interna behovet av instruktörer efter TV-succén, men också genom den ökade jämställdheten i samhället. Denna förändring menar Sandström är ett av de första stegen i en avmaskulinisering av instruktörsuppdraget.

Undersökningen sträcker sig till 2017 och det samtida perspektivet gynnar bokens huvudpoäng, att hundsport idag är en kvinnligt dominerad sport. Att Sandström även poängterar hundens förändrade roll i samhället är givande för forståelsen och ytterligare resonemang om vad hundens nästintill mänskliga position gör för hundsporten skulle vara intressant att läsa i en framtida artikel eller bok.

Sandströms bok ger en god bild av hundsportens historia och lär locka till läsning även utanför de akademiska kretsarna. Hon har flera intressanta ingångar för att förklara hur hundsporten skiftat från en manlig till en kvinnlig sport. Däremot står ibland bokens kronologiska form och fokus på statistik i vägen för utvecklandet av de kanske relevantaste resonemangen. Sandström poängterar den ökade delen barn och unga i föreningens verksamhet under 1960-talet och nämner att de flesta av dessa var flickor. Att

lyfta denna aspekt ytterligare och bredda genusperspektivet från att främst handla om manligt och kvinnligt till att även inkludera flickforskning hade varit givande. Sandström beskriver också hur hundsporten var "färglös" under 1970- och 1980-talen, med detta menar hon att hundsporten varken var tydligt manlig eller kvinnlig. Denna period kan förstås som särskilt relevant och unik i hundsportens historia, ett skeende som gärna hade fått ett eget kapitel. Sandströms intressanta bok hade slutligen gynnats av ett bredare genusperspektiv där även nyare forskning hade kunnat få plats, ett uttalat intersektionellt perspektiv hade berikat analysen. Sandström poängterar nämligen att både klass och plats är viktiga faktorer i förståelsen av hundsporten men utvecklar inte detta vidare i större utsträckning.

Stockholms universitet

WILMA SJÖBERG